In: SCHOON SCHIP, jrg.13 nr.2 (juni) 2006; p. 55-67 (issn 1381-0111).

Reynaert in stripvorm: van Toonder tot Munuera

- **Peter Nieuwenhuizen**

Het Middelnederlandse dierenepos Van den Vos Reynaerde *is door de jaren heen in vele versies verschenen, van kinderboek tot studie-uitgave. In de twintigste eeuw is ook het stripverhaal een manier geworden waarin het verhaal van de lepe vos Reynaert verteld kan worden. Welke stripverhalen zijn er die voortborduren op het Reynaert verhaal en welke volgen* Van den Vos Reynaerde *het meest?*

Het verhaal *Van den Vos Reynaerde* uit circa 1260 is nog steeds populair: er zijn vele bewerkingen van bekend, zoals toneelstukken, musicals, opera's, kalenders, kunstprenten, klank- en lichtspel, poppenspel, film, hoorspel en schoolradio. Dit jaar reist er zelfs een jeugdvoorstelling voor openluchttheater door het land, *De sluwe streken van Reinaert de Vos*, door de toneelvereniging Mariahout (afb.1). Onlangs verscheen er nog een uitstekende geannoteerde leeseditie: *Reynaert in tweevoud* (Bert Bakker, 2002), waarin zowel *Van den Vos Reynaerde* (=Reynaert I) als *Reynaerts historie* (=Reynaert II) zijn opgenomen.
Frits Booy noemt in zijn bijdrage over Reynaertsporen in de jeugdliteratuur in het blad *Boekenpost* enkele dieren die de slimme vos Reynaert op zijn pad ontmoet: de hongerige beer Bruun, de oneerlijke wolf Isegrim, de heersende leeuw (koning Nobel), de parmantige haan Cantecleer, de bedachtzame kater Tibaert, de haas Cuwaert, de das Grimbaert, de ram Belijn en nog vele andere dieren met menselijke trekjes. Veel van deze diersoorten komen terug in verschillende stripverhalen, soms als getrouwe navertelling van het verhaal *Van den Vos Reynaerde* en soms slechts als vage herinnering aan de Reynaert II of aan de *Roman de Renart*, zoals Hans Petermeijer in 2001 schreef in het blad *Boekenpost*.

Oudere bewerkingen in stripvorm
Er zijn vele bewerkingen bekend die als stripverhaal aangemerkt kunnen worden. De oudste is het oblong formaat boekje van Oosterhoff en Heskes: *Reinaart de vos* (Koster, 1922) (afb.2). Willem Frederik Heskes (1891-1973) tekende met veel oog voor detail de dieren in menselijke positie: ze zijn gekleed, dragen brillen, hoeden, wandelstokken, slobkousen en roken sigaren of lezen boeken (afb.3). Oosterhoff zorgde voor een vereenvoudigde berijming van Reynaert I. Door de mooie tekeningen is het boekje zeer gewild. Een andere zeldzame uitgave is *Reinaard de vos* van Sjoert Schwitters met tekeningen van Henk Kabos (De Bijenkorf, 1942). Schwitters baseerde zijn vierregelige versjes op de Reynaert I.

Rie Kooyman (Maria Hillegonda Kooyman, 1910-1984) tekende en schreef in 1952 het verhaal *Reinaard de Vos* dat in 41 weken in het weekblad *De Hervormde Kerk*, voorloper van *Hervormd Nederland*, werd gepubliceerd. Zij baseerde haar vertelling op Reynaert II. Later volgden publicaties in het tweewekelijkse kinderblad *Kris Kras* (1955-1956) en in *Pum-Pum* (1965). Rie Kooyman bewerkte de strips en de tekst later voor het boek *Reinaert de Vos*, dat in 1968 in oblong formaat in zwart-wit verscheen (afb.4). In deze eenmalige tekststrip uitgave is de doorlopende tekst onder de plaatjes geplaatst. In deze kinderuitgave zijn aanpassingen gedaan om niet teveel te shockeren. Zo is de castratiescène van de pastoor door Tibaert vervangen door het afbijten van de neus (afb.5).

Marten Toonder
In zijn oeuvre heeft Marten Toonder (1912-2005) veel gebruik gemaakt van de dierenfiguren uit de Reynaert, met de daarvan afgeleide namen. Heer Ollie B.Bommel is een wat naïeve gulzige beer (Bruun), Tom Poes is een bedachtzame kater (Tibaert) en Markies de Cantecler de Barneveldt is een parmantige haan (Cantecleer). Daarnaast is er de bediende Joost (hond) aan het 'hof' van Bommel, zoals Courtois er was bij koning Nobel. De lepe vos duikt op in de persoon van Simon O. Slagslager, directeur van de slaagsysteem-cursussen, in *Het slaagsysteem* uit 1955 (afb.6).
Maar ook in zijn Panda-reeks doken al Reynaert elementen op. In 1950 verscheen het stripalbum *Panda en de meesterdief* (afb.7), na eerst als strip in het Belgische dagblad *Het Laatste Nieuws*

gepubliceerd te zijn. Volgens Rik van Dale (2004) kan deze strip Louis Paul Boon in zijn Reynaert-belangstelling gesterkt hebben en wellicht mede geïnspireerd hebben tot het schrijven van op de Reynaert teruggrijpende werken als *De Kapellekensbaan* (1953) en *Wapenbroeders* (1955). Dit stripalbum is een mengstrip: geen klassieke strip met tekstballonnen, maar ook geen tekststrip, zoals bij de bekende Toonder Bommelstrips. Toonder wisselt tekstpagina's, waarop meestal één grote illustratie staat in rode, blauwe of bruine tinten die onder, boven of naast de tekst kan voorkomen, af met tien paginagrote meerkleurenplaten. Deze platen dragen zeker ook bij aan de verzamelwaarde voor Toonderliefhebbers.
Het verhaal *Panda en de meesterdief* is losjes gebaseerd op de Reynaert I. Hoofdpersoon Panda ontmoet de vreemdeling Joris Goedbloed, baron van Maupertuus, met wie hij op zoek gaat naar de schat van koning Ermeric. De bekende dierenfiguren komen voor: een vos (Joris Goedbloed), een wolf (Markies d'Isengrim) (afb.8), een beer (hofmaarschalk Baron Bruun), een leeuw (de koning), een haas (schatbewaarder). Panda wordt secretaris van de oplichter Joris Goedbloed. In de vijf hoofdstukken (Panda ontmoet een vreemdeling – Het kasteel Maupertuus – De schatten van Koning Ermeric – De ontmaskering van Joris Goedbloed – De rechtspraak) komen vele elementen uit de Reynaert I voor. De oplichter (vos) steelt de schat, wordt veroordeeld bij een rechtspraak, maar ontloopt door een slimme woordentruc van Panda zijn straf aan de galg.
Ook in andere Toonder strips komt de verwijzing naar Reynaert terug. Zo komen er in de strips *Panda en de meester-edelman* en in *Panda en de meester-gemaskerde* (1952) een hertog Bruno en graaf Isen Grim voor, naast een ram (hofmaarschalk Bellinio) en een schrijvende aap (griffier Martinus), verwijzend wellicht naar respectievelijk Belijn en Mertijn uit de Reynaert II.

Willy Vandersteen
Ook bij de werken van Willy Vandersteen (1913-1990) wordt geleund op het Middelnederlandse werk. Bij de Vandersteen studios zijn twee albums getekend die expliciet teruggrijpen op het Reynaert verhaal. Het 13e deel uit de Jerom-serie met de titel *De vrolijke valstrik* (afb.9) uit 1985 introduceert het Reynaert verhaal als in het begin, door de vertelster Dolly. Zij wil iets gaan vertellen over het Reynaert-epos (afb.10), maar kent het niet goed meer. Het boek wordt geleend bij hoofdpersoon Jerom die er in gaat lezen en en passant iets uitlegt aan de striplezers. De hofdag bij Koning Nobel, de leeuw, wordt gemeld en enkele bekende Reynaert figuren zijn waar te nemen: de raaf, das, kater en beer (de wolf ontbreekt). Via een astronoom en een ruimtereis belanden Jerom en Dolly in de Middeleeuwen en helpen zoeken naar de booswicht Reinaard. Ze ontmoeten Bruin, die refereert aan de honing episode, die echter niet uitgebeeld wordt (afb.11). Reinaard steelt kippen bij boer Krelis en wordt achtervolgd door de ram Belier en vlucht naar de burcht Malpertuus, waar zijn kornuiten Tybaert de kater en Grimbert de das zich schuilhouden. Uiteindelijk wordt Reinaard gegrepen en krijgt bij het dierengerecht een gevangenisstraf (afb.12). Jerom en Dolly keren naar hun eigen planeet terug en vertellen het verhaal aan de kinderen, waarmee de strip 127 stripstroken eerder begon.
De strip is in de bekende ballonvorm getekend. De verhaallijn is zeer los op enkele Reynaert episoden gebaseerd en doordrenkt met anachronismen: hoofdrolspelers flitsen door de tijd. Zij spreken modern Nederlands, terwijl de Middeleeuwers een namaak Middelnederlands spreken, voornamelijk door het woord 'en' stelselmatig te vervangen door 'ende' en door gebruik van vele synoniemen: "lekker ende voortreffelijk", "haar snavel ende bek", "heel slim ende verstandig", "reppen ende haasten", "vlug ende snel", enz. De doelgroep is duidelijk de groep kinderen die gewend is aan de Vandersteen strips, met de bekende onnavolgbare, onlogische wendingen en verhaallijnen. Het Reynaert verhaal is een vehikel voor de avonturen van hoofdpersoon Jerom, waarin de strijd van goed (Jerom) tegen kwaad (Reinaard) gevoerd wordt. Er worden geen expliciete gruwelijkheden getoond. Er wordt hoogstens alleen aan gerefereerd: de verwonding van Bruin, "de schurk heeft vroeger m'n vrouw opgepeuzeld", zegt een haan, er wordt geen galg getoond of verminking van pastoor of koster. Door de inleiding, opzet (het stripverhaal begint met een voorlezing uit de Reynaert) en de afsluiting, wordt wel duidelijk de aandacht gevestigd op de Reynaert als bestaand literair werk. Er wordt in het begin getracht een didactische invalshoek te kiezen, door belevenissen en taal in de hedendaagse dierenwereld te koppelen aan de wereld in het Middelnederlandse Reynaert verhaal.

In de periode april-augustus 1988 verschenen er 184 stripstroken in het dagblad *De Standaard* met de titel *De rebelse Reinaert* van de hand van Paul Geerts (afb.13). Dit avontuur verscheen op 22 september van dat jaar ook als 257ste stripalbum in de bekende Suske en Wiske reeks (afb.14). Het is

een herkenbare opzet voor liefhebbers van de S&W-reeks: karikaturale figuren en klassieke rolpatronen. Suske en Wiske worden in de allereerste illustratie al in het verhaal geïntroduceerd: wat doen zij in de donkere middeleeuwen, vraagt de striptekenaar zich af. In twee plaatjes wordt het tijdsbeeld en achtergrond geschetst. Net als in *De Vrolijke Valstrik* worden Suske, Wiske en Lambik door tussenkomst van een magiër, in dit geval Merlijn, de tovenaar van Koning Arthur, het verhaal ingezogen door een anachronisme. De Middeleeuwse Merlijn wordt in Engeland opgezocht door een van de latere boeven en hoofdrolspelers, na een eenzame oversteek per boot, zoals ook bekend vanuit de Asterix avonturen, waarna Merlijn een hedendaagse detective aanbeveelt: na Scotland Yard, Hercule Poirot en Sherlock Holmes volgt Lambik. De tovenaar belt via een GSM naar Lambik en haalt hem en Suske en Wiske met een ruimteschip op en breng hen naar de 13e eeuw. Aan het eind van het verhaal haalt hij hen ook weer op.
Suske, Wiske en Lambik nemen deel aan de avonturen van Reinaert, die in het stripalbum de rol van slechterik speelt. Dwars door het verhaal heen loopt echter ook het verraad van Isengrim (wolf), Bruin (beer) en Tibeert (kater), die koning Nobel ten val willen brengen. Door de inzet van Suske en Wiske en Lambik wordt het complot verijdeld (afb.15).
In het verhaal komen veel verwijzingen voor naar de Reynaert I. De hofzitting op Pinksterdag, de burcht Malpertuus van Reinaert de Vos, Bruin die Reinaert komt halen, wordt verleid tot de honing op het erf van timmerman Lamfreit, waar hij klem komt te zitten (afb.16), maar Lambik wordt voor dief aangezien. Tybeert wordt op Reinaert afgestuurd en belandt, op jacht naar muizen, in de strop (afb.17), er is een pastoor (geen koster), die echter niet aangevallen wordt, Reinaert wordt voor de derde maal gedagvaard, door Lambik, in een vermomming van de das Grimbeert, Reinaert biecht aan Grimbeert/Lambik zijn vroegere daden op, zoals het opeten van Cantecleers kinderen, het overspel met de vrouw van Isengrim. Reinaert vertelt de koning ook over de schat van zijn vader tijdens zijn vrijpleiting.

Er zijn vele grapjes over de hoofden van de kinderen heen, die vaak een oorsprong hebben in de Belgische actuele situatie van 1998: over koeien ("ze waren toch gek"), varkens ("daar heb ik de pest aan"), kinderen ("we organiseren een Witte Mars"), Reinaerts vader "was betrokken bij een smeergeldaffaire en een witwasoperatie", Lambik: "straks moeten we in Euro betalen". Ook wordt Belgische politiek wordt op de hak genomen en is er intertekstualiteit: er wordt gerefereerd aan Manuel uit *Fawlty Towers* en de film *Seven* met Brad Pitt en Morgan Freeman.
Het album is een klassieke strip met ballonteksten, uitroepen en klanknabootsingen. De dieren zijn in menselijke houdingen afgebeeld en de gruwelijkste en bloederigste episoden uit de Reynaert worden routineus omzeild. Het blijft aan het eind van de strip de vraag wat voor rol (de mensen) Lambik, Suske en Wiske eigenlijk spelen in het dierenepos. Zonder de bekende helden zou het verhaal ook prima getekend kunnen worden en dan dichter bij de originele verhaallijn.

Max Cabanes en Jean Claude Forest
In het striptijdschrift *Wordt Vervolgd* verscheen tussen november 1980 en mei 1981 in zeven afleveringen de strip *Reinaert de Vos - met tal van vrijheden en verschillen* (afb.18), in de vertaling van René-Frank van de Weijer (1947). Tekenaar Cabanes en tekstschrijver Forest namen de *Roman de Renart* als uitgangspunt. Op de openingspagina wordt dit duidelijk vermeld, maar Cabanes en Forest verloofden zich vele vrijheden in het stripverhaal. De strip is geen doorlopend verhaal, maar een verzameling van losse episoden in zeven hoofdstukken. Volgens Pieter van Oudheusen (1957), die een voorwoord schreef bij het stripboek dat in 1988 uitkwam bij uitgever Casterman, heeft elke tijd een behoefte aan een eigen Reinaert en daarom wordt de flexibele figuur van de vos aan de eisen van de nieuwe tijd aangepast. Bij Cabanes en Forest zijn de personages vrijwel volledig geheel menselijk geworden. Alleen de merkwaardige hoofddeksels die ze dragen en de staarten die ze hebben, herinneren nog aan hun dierlijke oorsprong (afb.19). Reinaert staat voor de libertijnse vrijbuiter, vertegenwoordiger van de opstandige jeugd uit de jaren zestig en zeventig: zijn slachtoffers (Isengrijn en Cantecleer) worden afgebeeld als mannen van middelbare leeftijd, met baarden en snorren. In het tweede verhaal is er een veelbetekenende verwijzing naar het verschijnsel commune ('Kommune St.Maria-Magdalena aan de Gulpen'), waar vrouwen als kippen in een kippenhok voorgesteld worden. Een moeder wordt 'flippend' en Hersint 'high', genoemd.
Forest, ook de schepper van de erotische stripfiguur *Barbarella*, laat Reinaert zuchten onder het huwelijk met zijn vrouw Hermelijne. Hij zwicht voor zijn wellustige tante Hersint.

Het verhaal begint op het moment van *Van den vos Reynaerde*, als Isengrijn zich bij de koning komt beklagen.
Het stripverhaal van Cabanes en Forest is een anekdotisch avontuur zoals de *Roman de Renart*, dat zich aanbiedt om verder opgepakt en afgemaakt te worden.

De striptekeningen zijn overvolle pentekeningen in zwart-wit. De vrijheid begint al met de introductie van een verteller, die allerlei verhalen aan elkaar knoopt volgens een wiegendruk, de *Ammenoelia*. Vanaf het scheppingsverhaal van Adam en Eva had de wolf een rol, waarbij even later de vos gevoegd werd. De verteller (met slobkousen en een bril, ganzenveer en bretels) introduceert de wolvin Hersint en de vossin Hermelijne, als vrouwen van Isingrijn de wolf en zijn neef Reinaert de vos. De verteller blijft af en toe opduiken in het verhaal om commentaar te leveren.
In het eerste verhaal besteelt Reinaert zijn oom Isingrijn en tante Hermelijne, in het tweede verhaal ontvoert Reinaert Pinte, een van de vrouwen (parelhoenders) van Cantecleer met het hanenmasker en misbruikt haar. In het derde verhaal moet Reinaert voor zijn vrouw Hermelijne en hun kinderen Kwatak, Haagbreek en Roskop in hun fort Malpertuus, in winterse tijd op zoek naar eten. Hij gaat voor dood op de weg liggen (afb.20), wordt meegenomen met de visauto van vishandelaar Schudde-paal en steelt diens palingen. Reinaert brengt deze naar huis en consumeert ze met vrouw en kinderen. In het vierde verhaal verleidt Reinaert zijn oom Isingrijn om op karpers te gaan vissen, door zijn laars in het water te dompelen (afb.21), waarop deze vastvriest en de wolf gesnapt wordt als karperdief. In het vijfde verhaal pleegt de vrouw van Isingrijn, die nu Hersinthe heet (i.p.v. Hersint) overspel met Reinaert, in bijzijn van haar drie kinderen. Reinaert beplast hen (afb.22). In het zesde verhaal komt Reinaerts tante Hersinthe vast te zitten in Reinaerts burcht Malpertuus, waarna hij haar dreigt te verkrachten (niet getekend). In het zevende en laatste verhaal worden Reinaerts wandaden door Isingrijn bij koning Nobel (met leeuwenkop) gebracht voor een gerecht (afb.23). Brichemer (hert) en Beaucent (everzwijn) gaan Reinaert halen voor de berechting. Intussen wordt de straf bedacht: Cantecleer en Cuwaert (haas) mochten de huid van Reinaert verdelen. Roniaan (hond) zou Reinaert in een val, een klem lokken. Grimbeert (das) ontglipt het gerecht echter om zijn neef Reinaert te gaan waarschuwen. Reinaert ontsnapt op het allerlaatste moment aan zijn afstraffing door een valse arm in de klem te steken en vlucht weg.

In de strip wordt een namaak Middelnederlands gebruikt om een historische setting te benadrukken, alhoewel er vele anachronismen zijn (zoals de 19e eeuwse kleding van de Middeleeuwse personages, Reinaert als impresario van een platenmaatschappij, met platenspeler, rondrijdende auto's en fietsen, een geweer en pistool).
De strip is overduidelijk voor volwassenen gemaakt en heeft een vervreemdend effect. Veel verwijzingen naar de *Roman de Renart*, maar met talloze zijlijnen. De illustrator tekent vrouwen graag naakt en voluptueus en meet mannen duidelijke erecties aan. Copulatie en verkrachting worden onverbloemd getekend. Een paling wordt door Hermelijne achtergehouden als substituut voor liefde van haar man Reinaert. Plat taalgebruik en tal van seksuele toespelingen en uitingen maken het stripalbum ongeschikt voor kinderen.

Leo Faes
Leo Faes (1948) studeerde Nederlands in Nijmegen en werd leraar Nederlands in Enschede. Hij is tevens freelance illustrator en schrijver, met belangstelling voor historische letterkunde, kinderboeken en dialect. Zo schreef hij: *Big boek* (1980) en *Lucifer* (1984), in Twents dialect *Twents in beeld* (1991), *Hennie 't Hoen marathonkampioen?…* (1992) en *Bram Beer is oet de tied* (1996) en in het Fries *Fryslân? Deagewoan boppe-oan!* (1995).
Hij schreef en tekende in stripvorm de historische werken: *Die duivelse Marieke!* (1992), *Keizer Karel en Elegast* (1998), *Don Quichote is terug?!* (2000) en het cartoonboek *De Dodendans van de Dodo en andere onmensen* (2003) voor het Stedelijk Lyseum in Enschede.
Omdat hij merkte dat de Reynaert voor zijn leerlingen te moeilijk was, besloot hij er een stripversie van te maken. In het tijdschrift *Tiecelijn* werden tussen 1996-1998 delen van het stripboek gepubliceerd in zes afleveringen. In 1998 bracht hij het stripverhaal als het album *Reynaerts wraak* op de markt (afb.24) in A5-formaat, via uitgeverij Van de Berg in Enschede (thans in Almere).

Faes volgt de Reynaert I getrouw, in de vertaling van H.Adema. Hij laat het verhaal voornamelijk plaatsvinden via dialogen tussen de dieren. De titel slaat terug op Faes' aanname, dat Reynaert

wraak wilde nemen voor de moord op zijn vader door het vijfmanschap: de wolven (en neven) Ysengrijn, Wijdelancken en Rumen en door Bruun en Tybeert (afb.25). Faes interpreteert veel uit het originele verhaal, maar geeft achteraf ook een soort verantwoording: hij koppelt achter in het stripboek op drie pagina's aan elkaar: een kaart met verplaatsingen en bewegingen, de nummering op de kaart, een uittreksel uit de Reynaert, de versnummering en de corresponderende platen in het stripboek (p.52-54). In de strip geeft de aap Botsaert regelmatig commentaar op de gebeurtenissen (p.33: "wat een leugenverhaal!") of verbindt de plaatjes aan elkaar. Vervolgens geef Faes iets weer van de Reynaert traditie en overlevering (p.55-57). Hij doet een aanzet tot duiding van het karakter van Reynaert en noemt het verhaal een 'voorhoofse ridderroman: een edelman wreekt zijn vermoorde vader fanatiek'. In het verhaal is Reynaert ook als ridder gekleed en getekend.
Ook verwijst Faes naar de schrijver 'Willem die Madoc maakte' en noemt hem ook als mede-auteur van zijn stripboek op het kaft. De grafische weergave op het kaft zorgt voor een komisch bijeffect: zijn broer Willem Faes (wiskundige) wordt hierdoor ook wel eens als medeauteur aangezien.
Op de laatste pagina geeft Faes een inhoudsopgave van de 18 gekleurde platen die in het verder zwart-witte stripalbum staan. Deze platen zijn later toegevoegd aan het complete stripverhaal. Hierdoor is hier en daar een wat onlogische volgorde ontstaan, zoals op p.21-22, waar Bruun na zijn mishandeling door de dorpelingen, na uit het water gekomen te zijn en op de kant liggend (in kleur), in de volgende zwart-wit afbeelding weer in het water ligt. De afbeeldingen zijn duidelijk getekend, met humor: in de uitvaartprocessie van Coppe roept de stoet 'placebo domino', wat in 1998 zeker de allusie van de populaire Placido Domingo opgeroepen moet hebben. Faes voegt soms vele verhaalelementen bijeen in een afbeelding: hij laat de dieren dan veel tegelijk vertellen, zoals in het pleit van Grimbeert (afb.26). Verder verdoezelt Faes gruwelijkheden niet: het afgehapte hoofd van Cuwaert, de opgehangen vader van Reynaert, de verkrachting van Hersinde (in silhouet tekening), de castratie van de pastoor, waarbij Faes tevens de aandacht op Martinet, zoon (!) van de pastoor, vestigt.

Faes heeft met dit stripboek een leuke, redelijk verantwoorde versie van het Reynaert verhaal gebracht. Het voert de striplezer in heldere tekeningen langs de hoogtepunten uit de *Van den vos Reynaerde*. Na het lezen door middelbare scholieren van de originele tekst, moet de stripversie wel een feest van herkenning geven.

Marcel Ryssen en Kris de Roover
Op 7 november 1996 werd het Intergemeentelijk Project Het Land van Reynaert in Hulst gestart, waarbij een stripboekversie van de Reynaert overwogen werd. Mede op initiatief van Rik van Daele kwam het in april 1999 zover: het stripalbum *Reynaert de Vos – Het Land van Reynaert* (afb.27) zag het licht, in een oplage van 5000 exemplaren. Oud-leraar Nederlands Marcel Ryssen schreef een Reynaert bewerking naar de Reynaert I en illustrator Kris de Roover tekende er plaatjes bij. De Roover liet zich hierbij inspireren door de dorpjes en steden in zijn omgeving, die wellicht ooit als achtergrond gediend hebben bij de Comburgse Reynaert. Ook lieten ze onbekende woorden in de tekst staan, met een tekstverklaring achterin het album, om de middeleeuwse sfeer aan te zetten (afb.28). Samen maakten zij een tekststrip, waarbij onder elk plaatje een tekst staat. De opzet wordt daardoor wat statisch, de plaatjes zijn wat flets van kleur, waardoor voornamelijk de tekst de aandacht heeft en niet de illustratie.
De Roover tekende de dieren zo natuurgetrouw mogelijk na, dus geen kledingstukken en nauwelijks attributen voor de dieren (Belijn doet bijvoorbeeld een stola om). De meeste houdingen zijn 'dierlijk' (afb.29). In een artikel over deze strip doet Pieter Wackers de suggestie dat een aantal plaatjes wel eens nagetekend zouden kunnen zijn uit een zoogdierenboek van *Reader's Digest*, wat zeer waarschijnlijk lijkt.
De Roover en Ryssen schuwen de gruwelen ook niet: Cuwaert wordt verscheurd door het vossengezin, Bruun wordt gestroopt, de naakte pastoor wordt door Tibeert vakkundig gecastreerd, in aanwezigheid van 'zijn naakte wijf' Julocke ('jou lok ik') en zijn zoon Martinet. Er is veel geschreven over censuur: over de rol van de pastoor en zijn vrouw en zoon en de castratie scène en de omineuze namen van verschillende vrouwen, over verkrachting en urineren. In veel kinderboeken wordt hieraan voorbij gegaan door van de pastoor een koster te maken (die getrouwd kon zijn) en de castratie te vervangen door een door Tibeert afgebeten neus.

Ryssen volgt de verhaallijn nauwgezet en kondigt het verhaal in enkele beginregels aan. Rik van Daele voegt aan het album een korte nabeschouwing toe als didactisch element. Ook op de achterflap van dit

tekststripalbum wordt het verhaal nogmaals (samengevat) verteld, als enige van alle bekeken stripalbums.
Het album is een aardige uitgave voor hen die al in de tekst geïnteresseerd waren. Voor echte stripliefhebbers is het net te weinig en biedt het van de onderzochte strips het minst de aanleiding tot nadere beschouwing. De plaatjes zijn een weinig zinvolle toevoeging.

José Luis Munuera en Joann Sfar
Het laatste stripalbum dat bekeken is, is het in mei 2004 bij uitgeverij Silvester te 's-Hertogenbosch verschenen album *Merlijn - Moeder Reinaert* (afb.30) van José Luis Munuera (1972). Joann Sfar (1971) schreef de dialogen en Walter de Strooper vertaalde het Merlijn-album uit het Frans. Het origineel was al in september 2001 verschenen bij uitgeverij Dargaud. Dit 48 pagina's tellende stripalbum is surrealistisch. De hoofdpersonen zijn een kind, Merlijn, die later raadsheer van koning Arthur zou worden, een varken Ham (voor Hamlet) en een reusachtige, trolachtige menseneter Tartijn. Het verhaal heeft enkele vage reminiscenties aan de Reynaertverhalen.

Het begint als een draak (de Europese Diplodocus) zijn drie drakenkindjes voorleest uit het boek Merlijn. Merlijn, Tartijn en Ham wandelen door het bos van koning Nobel, de leeuw. Ze ontmoeten de wolf Isengrim, die vastgevroren zit in het ijs (p.5). De wolf meldt dat dit door Reinaert is gekomen (afb.31), die hem aangeraden had met zijn staart vis te gaan vangen. Het hol van de wolf is al eerder door Reinaert onder geplast en de wolvin door Reinaert aangerand. Vervolgens wordt de wolf door Merlijn, Tartijn en Ham ook onder geplast (om hem te ontdooien). Met z'n vieren willen ze Reinaert een lesje gaan leren ('we gaan 'm op z'n bek slaan') en trekken naar Maupertuus, het huis van Reinaert.
Daar slaat het verhaal op hol: ze ontmoeten Reinaerts moeder Vrouwe Heibeline (ofwel Reinaert vermomd als zijn moeder), de nicht van de wolf. Zij (of eigenlijk: hij) probeert Ham te vangen om hem aan het spit te rijgen, terwijl Isengrim op weg is naar het kasteel van de koning om zijn vroegere vriend Reinaert te bevrijden (die daar dus niet is).
Merlijn en Tartijn ontmoeten intussen een oude wolvin, die ze voor als grootmoeder vermomde wolf houden uit het sprookje van Roodkapje, maar het blijkt de moeder van Isengrim te zijn. Zij vertelt hoe Reinaert steeds weer haar zoon Isengrim te slim af was, waardoor deze steeds straf kreeg voor Reinaerts daden.
Af en toe treedt een van de hoofdpersonen uit het verhaal (dat nog steeds voorgelezen wordt door de Diplodocus), om even aan te geven dat het een stripalbum over Reinaert is (afb.32).
Er treden filosofische woordenwisselingen op over de vrije wil en de Schepper, die vervolgens in het verhaal opduikt, in gesprek met Reinaert over o.a. de concurrerende stripboeken van Asterix en Obelix (p.37). Reinaert overtuigt de Schepper dat hij een prominente rol in het stripverhaal moet blijven houden en het verhaal gaat vervolgens weer verder. Reinaert is door de Schepper in het kasteel geplaatst als Moeder Reinaert; Isengrim wil Reinaert bevrijden, maar ontmoet tot zijn verbazing Reinaerts (zogenaamde) moeder. Moeder Isengrim komt met Ham, Tartijn, Merlijn en een schedelgelichte koe naar het kasteel om Isengrim weer te bevrijden, in de verwachting dat hij inmiddels achter slot en grendel is beland. Moeder Reinaert en Isengrim worden bevrijd uit koning Nobels kerkers. In de laatste scène ziet Moeder Reinaert een raaf met een stuk kaas in zijn snavel en ontpopt zich weer als de echte Reinaert, door de kaas op te eisen.
Er is wat intertekstualiteit: de wolf dreigt Reinaerts huis omver te blazen (*De drie biggetjes*), de wolf rent als een 'road-runner' rond (p.21-22), Ham suggereert Reinaert tijdens de maaltijd dat de schedel van een disgenoot (koe) gelicht is om haar hersens op te eten (verwijzing naar de film *Hannibal*, p.29-30), Moeder Isengrim roept 'Hasta la vista, baby' (Arnold Schwarzenegger) voordat ze Maupertuus omver blaast (p.32), Ham roept dat hij naar zijn broer gaat die in een huis van steen woont (alweer *De drie biggetjes*).

Als stripalbum is het een krachtig boek, maar de verhaallijn is warrig. Er worden van allerlei zijden elementen ingevoegd. De herinnering aan de Reynaert is er wel, maar staat toch verre van het oorspronkelijke verhaal. Striplezers die de Reynaert niet kennen, zullen na het lezen van dit stripalbum geen idee hebben over het werkelijke bronverhaal. Het album is zeker niet bedoeld voor de allerkleinsten en bevat teveel onnavolgbare wendingen (afb.33). Het album geeft ook geen verklaring voor- of achteraf dat het gebaseerd is op de Reynaert verhalen.

Conclusie

In dit onderzoek zijn zes gangbare stripboeken uit de afgelopen twintig jaar bestudeerd op de Reynaert traditie. De andere strips zijn minder toegankelijk: antiquarische stripalbums of niet-gebundelde tijdschrift bijdragen.
Er zijn 2 stripalbums die zich trachten te verantwoorden en zich richten op een publiek met enige kennis van de Reynaert (Faes en De Roover/Ryssen). Het stripalbum kan dan dienen ter ondersteuning van de gelezen tekst, waarbij opgemerkt moet worden dat bij Ryssen een getrouwe tekstweergave centraal staat en bij Faes de interpretatie. Faes is de enige die verder gaat en uitspraken doet over verplaatsingen in het verhaal. Hij is de enige die ook bij zijn strips verwijst naar de tekstplaatsen. De Roover doet een poging om de historische situering getrouw op te roepen door weergave van dorpsgezichten uit Het Land van Reynaert (Zeeland & Belgisch Brabant). Beide albums doen niet aan de bekende censuur bij de figuur van de pastoor of bij de castratiescène.
De doelgroep van de albums moet zeker gezocht worden onder middelbare scholieren. Rik van Daele licht het album van De Roover/Ryssen toe, met het oog op deze doelgroep. Het feit dat beide tekenaars leraar Nederlands (geweest) zijn, speelt hierbij ongetwijfeld een rol.

Twee albums, die in elkaar verlengde liggen, namelijk de beide Vandersteen uitgaven, volgen wel in grove lijn het Reynaert verhaal, maar hebben 'te lijden' onder de aanwezigheid van hun respectievelijke hoofdpersonen, aan wie de serie is opgehangen. De indruk bestaat dat zonder de hoofdpersonen ook een aantrekkelijk (dieren)epos gemaakt zou kunnen worden, waardoor dichter bij de Reynaert vertelling gebleven zou kunnen worden.
De doelgroep is de standaard groep striplezende kinderen, die wellicht enige flarden van de Reynaert meekrijgen in de anachronistische verhalen van Jerom, Suske en Wiske. De albums zijn wel het meest vakkundig gemaakt en voldoen het meest aan het standaardbeeld van een stripalbum.

Tot slot zijn er twee vervreemdende stripalbums, die wel losjes verwijzen naar de *Reynaert* (en *Roman de Renart*). Cabanes & Forest produceerden een vrijgevochten album in de geest van de zestiger- en zeventiger jaren, waarin seksualiteit in elke episode nadrukkelijk aanwezig is. Zij kozen voor de optiek om de dieren als mensen af te beelden (met een dierenmasker). Hun album is 'slechts' een verzameling van enkele episodes en leent zich ervoor om verder uitgewerkt te worden. Cabanes & Forest zijn zeer expliciet in taal en tekening en zijn daardoor zeker niet geschikt voor jongere striplezers.
Munuera & Sfar hebben een bijna hallucinerende intertekstuele strip gemaakt, een hutspot van verwijzingen, zonder duidelijke lijn. Voor interpretatie doeleinden is het een zeer geschikt object, maar als stripalbum dat de Reynaert wil vertellen, niet. Dit is echter ook niet hun doel geweest, zo kan er vermoed worden, daar er geen didactisch woord, inleiding, verklaring of toelichting is.
Beide klassieke stripalbums zijn technisch wel knap getekend en trekken de aandacht: plaatjes moeten vaak langer bestudeerd worden (i.t.t. die van De Roover bijvoorbeeld), vanwege alle details die er in verwerkt zijn.

Dat er nog steeds stripalbums gemaakt worden op basis van het Reynaert verhaal, toont aan dat dit 750 jaar oude Middelnederlandse verhaal nog steeds zijn aantrekkingskracht heeft en steeds opnieuw een nieuwe lezersgroep weet te boeien!

Literatuur

A.Bouwman & B.Besamusca, *Reynaert in tweevoud – deel I: Van den vos Reynaerde*. Amsterdam, 2002
R.van Daele (et al), *De bibliografie van de Nederlandstalige Reynaertbewerkingen van 1800 tot heden*. Sint-Niklaas, 2004.
P.W.M .Wackers, *Reynaert in tweevoud – deel II: Reynaerts historie*. Amsterdam, 2002.

Op verzoek is een uitgebreide lijst verkrijgbaar van de literatuur die bij dit artikel gebruikt is.

afb.1

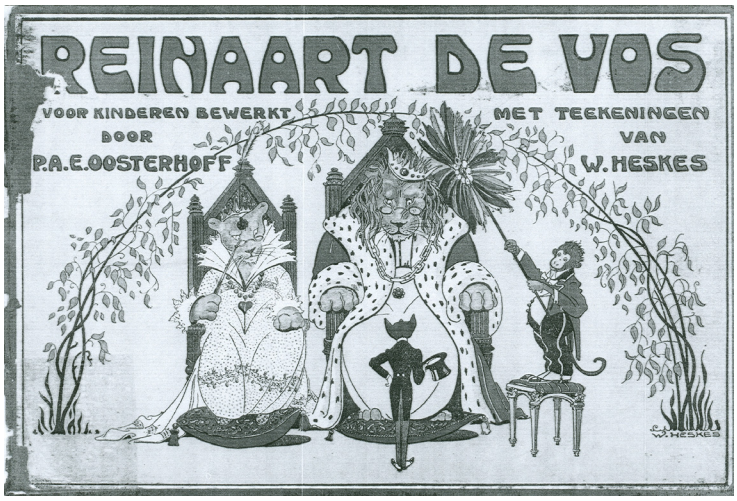

afb.2

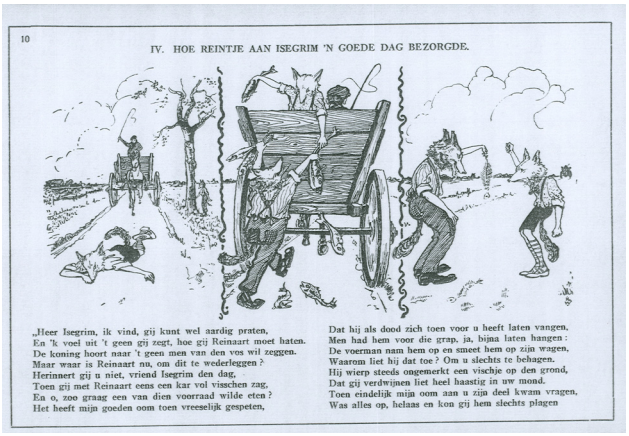
10

IV. HOE REINTJE AAN ISEGRIM 'N GOEDE DAG BEZORGDE.

„Heer Isegrim, ik vind, gij kunt wel aardig praten,
En 'k voel uit 't geen gij zegt, hoe gij Reinaart moet haten.
De koning hoort naar 't geen men van den vos wil zeggen.
Maar waar is Reinaart nu, om dit te wederleggen ?
Herinnert gij u niet, vriend Isegrim den dag,
Toen gij met Reinaart eens een kar vol vischen zag,
En o, zoo graag een van dien voorraad wilde eten ?
Het heeft mijn goeden oom toen vreeselijk gespeten,
Dat hij als dood zich toen voor u heeft laten vangen,
Men had hem voor die grap, ja, bijna laten hangen :
De voerman nam hem op en smeet hem op zijn wagen,
Waarom liet hij dat toe ? Om u slechts te behagen.
Hij wierp steeds ongemerkt een vischje op den grond,
Dat gij verdwijnen liet heel haastig in uw mond.
Toen eindelijk mijn oom aan u zijn deel kwam vragen,
Was alles op, helaas en kon gij hem slechts plagen

afb.3

afb.4

afb.5

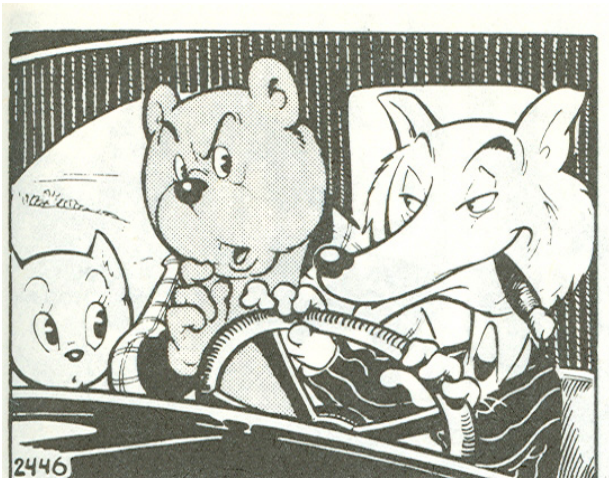

afb.6

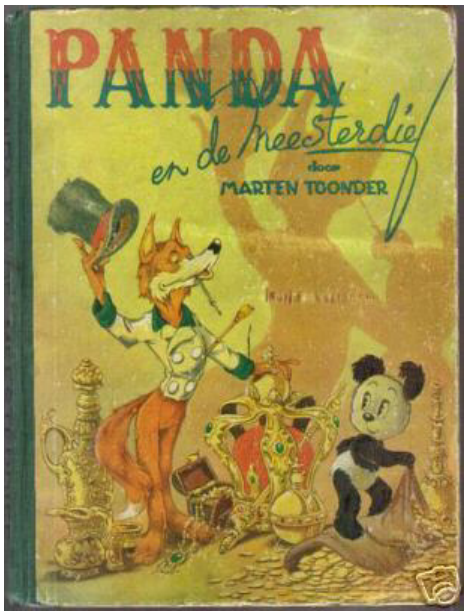

afb.7

in de auto, trok Panda naar binnen en gaf gas.
„Ik weet wat je zeggen wilt, manneke!" zei hij, terwijl de auto wegschoot. „Ge wildet mij beschuldigen van onrechtvaardige daden! Ge zoudt mij willen doen
34

afb.8

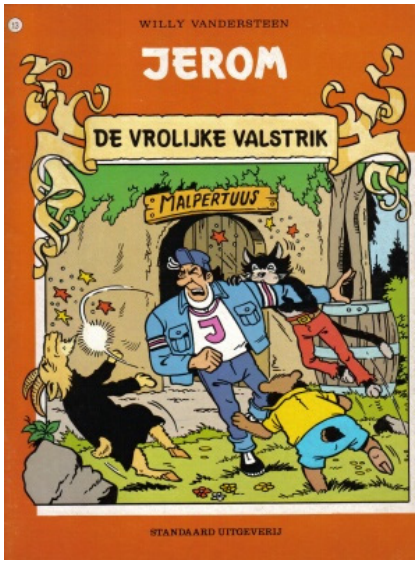

afb.9

afb.10

afb.11

afb.12

afb.13

afb.14

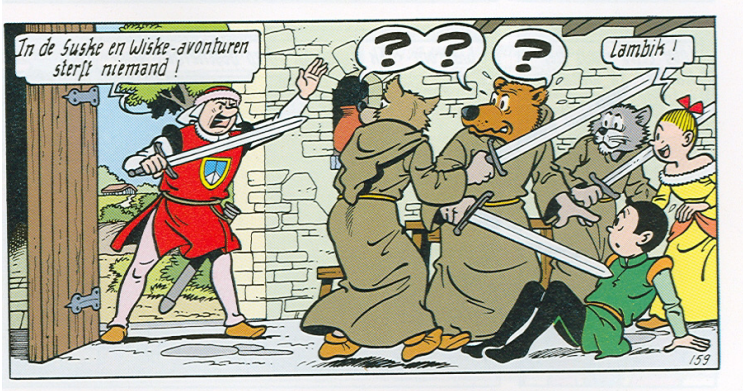

afb.15

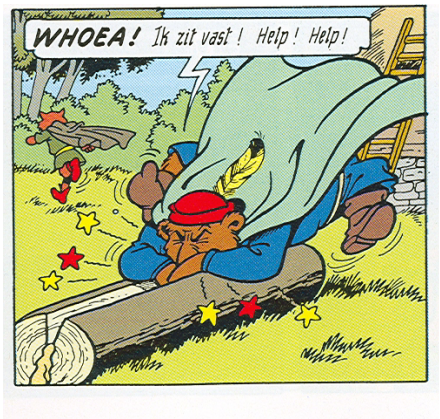

afb.16

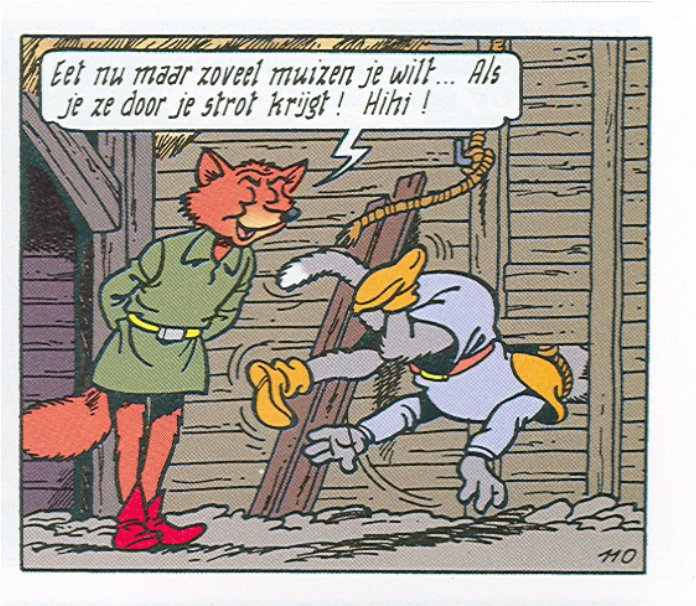

afb.17

afb.18

afb.19

afb.20

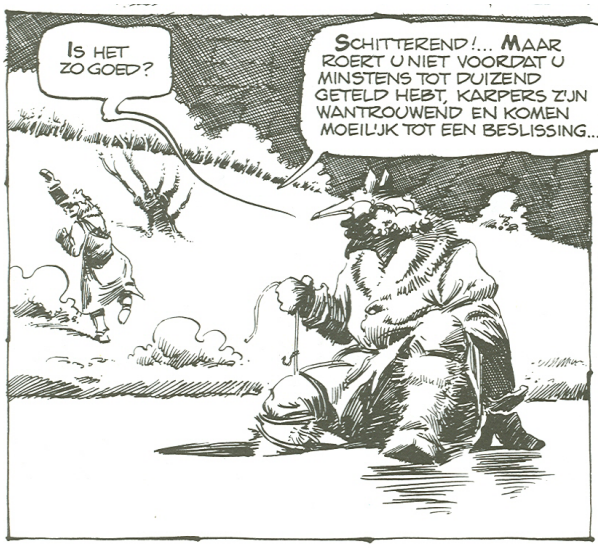

afb.21

afb.22

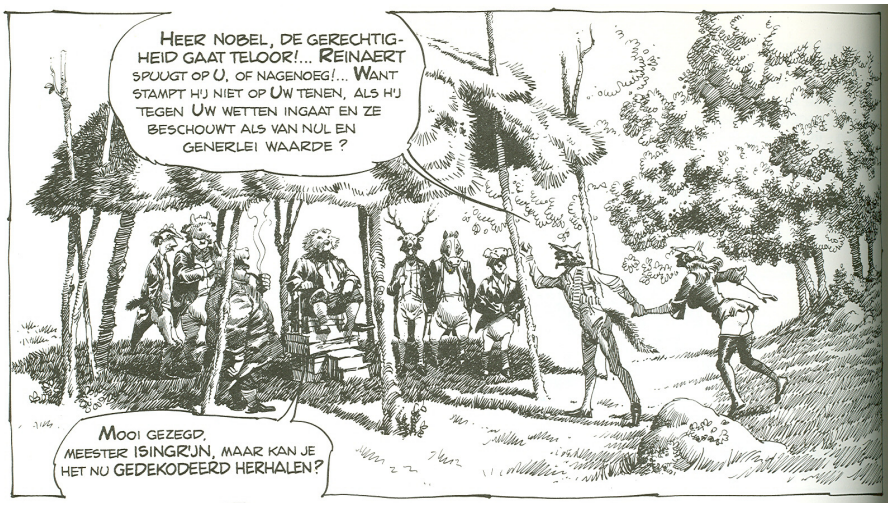

afb.23

afb.24

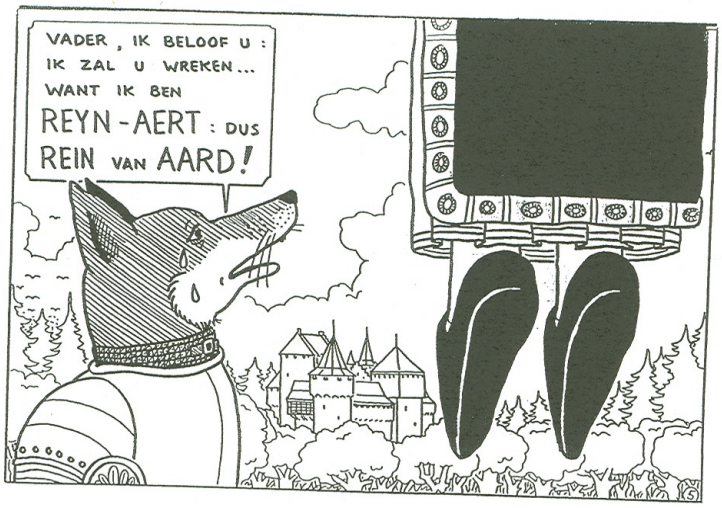

afb.25

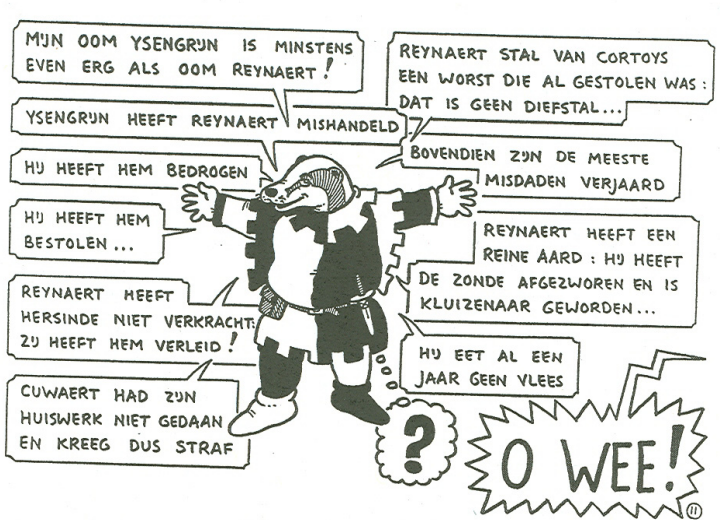

afb.26

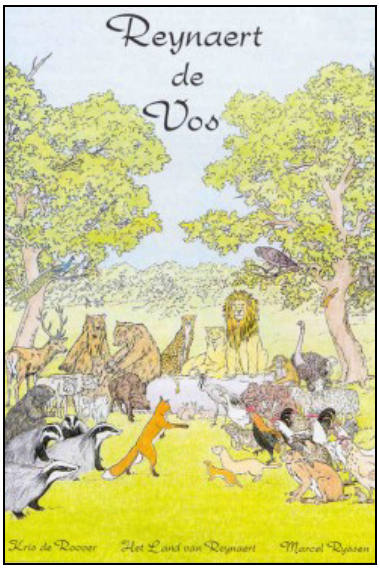

afb.27

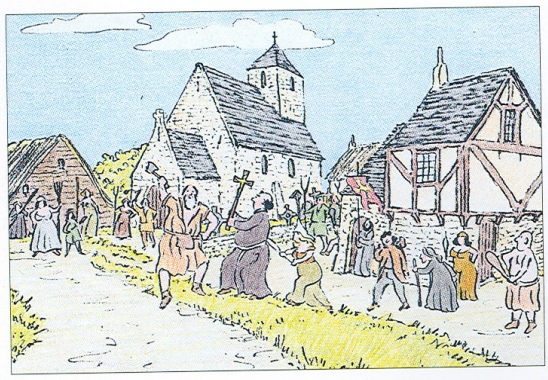

Heel het dorp stond op stelten. Jong en oud kwam aandraven met vlegels, bezems, rieken en knuppels. De pastoor had zijn kruisstaf* gegrepen, de koster een vlaggenstok en Julocke, het wijf van de pastoor, kwam met haar spinrokken* aangesneld. 'Volg mij!' schreeuwde Lamfreit, zwaaiend met zijn bijl.

afb.28

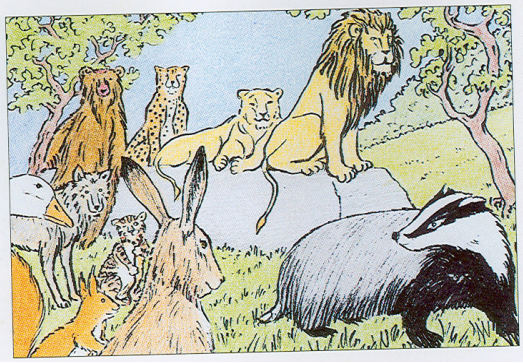

afb.29

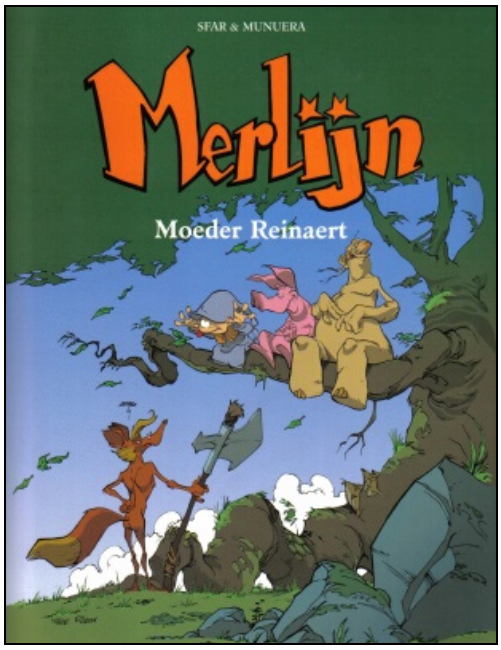

afb.30

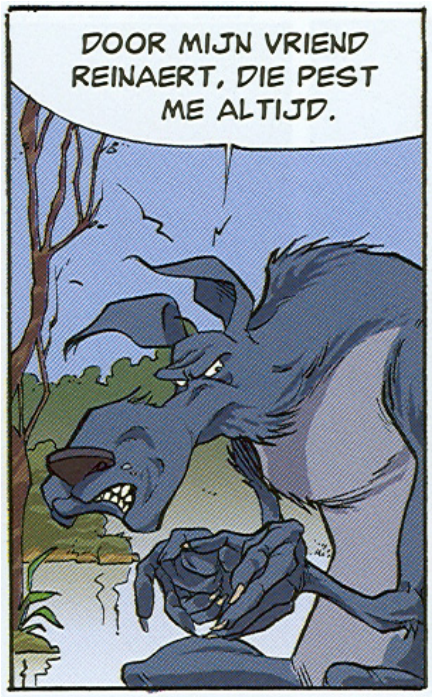

afb.31

afb.32

afb.33

In: SCHOON SCHIP, jrg.13 nr.2 (juni) 2006; p. 55-67 (issn 1381-0111).

UITGEBREIDE LITERATUURLIJST

Anon. (1996), 'Het Intergemeentelijk Project Het Land van Reynaert'. In: *Tiecelijn* 9, 130-134.

Atons, G. (1950), 'Reintje de Vos'. In: *Wonderland - het beste weekblad voor de jeugd* 25-34 (31 maart - 2 juni).

Booy, F. (2001), 'Reynaertsporen in de jeugdliteratuur'. In: *Boekenpost - tijdschrift voor de liefhebber van boeken, strips en boekencuriosa* 9 (55), p.4-6.

Bouwman, A. & Besamusca, B. (2002), *Reynaert in tweevoud – deel I - Van den vos Reynaerde*. Amsterdam: Bert Bakker. Delta-reeks.

Budh, L.de (1954), *Reinaert de Vos: vertelsel- en kleurboek.* Amsterdam: De Bezige Bij.

Cabanes, M., Forest, J-C., Weijer, R-F.van de & Oudheusden, P.van (1988), *Reinaert de Vos - met tal van vrijheden en verschillen*. Doornik: Casterman.

Cabanes, M., Forest, J-C. & Thomassen, C.J. (2000), *Luistert! Lieve kinders: ik vertel u over Reinaert en zijn lieve tante Hersinthe u weet wel, de vrouw van de gehoornde Isengrijn*. Groningen: De Vier Seizoenen.

Daele, R.van (1996), 'Portret: L.E.O.Faes: Reynaertstriptekenaar'. In: *Tiecelijn* 9, p.114.

Daele, R.van, Everaers, P., Devreese, W. & Verzandvoort, E. (2004), *De bibliografie van de Nederlandstalige Reynaertbewerkingen van 1800 tot heden*. Sint-Niklaas: Antiquariaat Secundus.

Disney, W. (1973), *Robin Hood [video]*. Z.l.: The Walt Disney Corporation.

Disney, W. & C.Pleysier (1990), *Een schelmenstreek van Robin Hood*. Haarlem: De Geïllustreerde Pers.

Drom, T.van & Ryck, L.de (1989), *Het Rapenplan*. Temse: z.u.

Faes, L. (1996-1998), 'Reynaerts wraak'. In: *Tiecelijn* 9 (1996), p.164-167; 10 (1997), p.35-38, 86-92, 134-140, 187-188; 11 (1998), p.50-54.

Faes, L. & Willem die Madocke makede (1998), *Reynaerts wraak*. Enschede: Van de Berg Uitgeverij.

Feliers, W. (2001), 'De illustraties in D.L.Daalders Reynaert-bewerkingen en zijn Wormcruyt met suycker'. In: *Tiecelijn* 14, p.80-93.

Geerts, P. & Vandersteen, W.J.F.M. (1998), *De rebelse Reinaert*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij. Suske en Wiske-reeks 257.

Goossens, J. (1988), *De gecastreerde neus: taboes en hun verwerking in de geschiedenis van de Reinaert - met een bibliografie van de moderne Nederlandse Reinaert-bewerkingen*. Amersfoort: Acco.

Goossens, J. (1996), 'De moderne Nederlandse Reinaert-bewerkingen'. In: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 1, p.17-39.

Hagers, M. & Kiefte, K.de (1977-1978), 'Reinaart de vos'. In: *Taptoe – weekblad voor de jeugd* 59 (11-20).

Janssens, J.D. (2001), 'Reinaerts felheid – nog maar eens over de interpretatie van Van den vos Reynaerde'. In: *Tiecelijn* 14, p.122-134.

Kooyman, M.H. (1968), *Reinaert de Vos*. Groningen: Kris Kras.

Kwast, R. (1995), 'Reynaerts achterneefjes: beschouwingen over de 20ste-eeuwse Reynaertbewerkingen voor de jeugd'. In: *Tiecelijn - nieuwsbrief voor Reynaerdofielen* 8 (1), p. 12-19.

Malcorps, J. & Tyrions, R. (1984), *De papieren droomfabriek*. Leuven: Infodok.

Munuera, J.L., Sfar, J. & Strooper, W.de (2004), *Merlijn - Moeder Reinaert*. 's-Hertogenbosch: Silvester. Merlijn-reeks.

Oosterhoff, P.A.E. & Heskes, W.F. (1922), *Reinaart de vos*. Bussum: Gebroeders Koster.

Petermeijer, H. (2001), '*Klassieke verhalen: Van den vos Reynaerde'*. In: *Boekenpost - tijdschrift voor de liefhebber van boeken, strips en boekencuriosa* 9 (54), p.52-53.

Roover, K.de, Ryssen, M. & Daele, R.van (1999), *Reynaert de Vos – Het Land van Reynaert*. Hulst: Intergemeentelijk Project Het Land van Reynaert.

Schröder, A. & Jansen, M. (2004), *Reinaart de Vos*. Bilthoven: Solo.

Schröder, A. & Kresse, H.G. (1983), 'Reinaart de Vos'. In: *Donald Duck* 31-37.

Schwitters, S. & Kabos, H. (1942), *Reinaard de Vos*. Amsterdam: De Bijenkorf.

Toonder, M. (1950), *Panda en de meesterdief*. Amsterdam: De Bezige Bij. Panda-reeks 8.

Vandersteen, W.J.F.M. (1985), *De vrolijke valstrik*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij. Jerom-Reeks 13.

Wackers, P.W.M. (1995a), 'Dutch and Flemish 'Reynaert' adaptations for children'. In: *Reinardus - yearbook of the International Reynard Society* 8, p.165-179.

Wackers, P.W.M. (1995b), 'Van Reynaert is een groot zaet ghebleven': het Reynaertverhaal als kinderboek'. In: *Tiecelijn - nieuwsbrief voor Reynaerdofielen* 8 (3), p.92-105.

Wackers, P. (1999), 'Als de vos in wolkjes spreekt: drie strips over Reinaert'. In: *Tiecelijn - nieuwsbrief voor Reynaerdofielen* 12 (4), p.194-202.

Wackers, P.W.M. (2002), *Reynaert in tweevoud – deel II – Reynaerts historie*. Amsterdam: Bert Bakker. Delta-reeks.